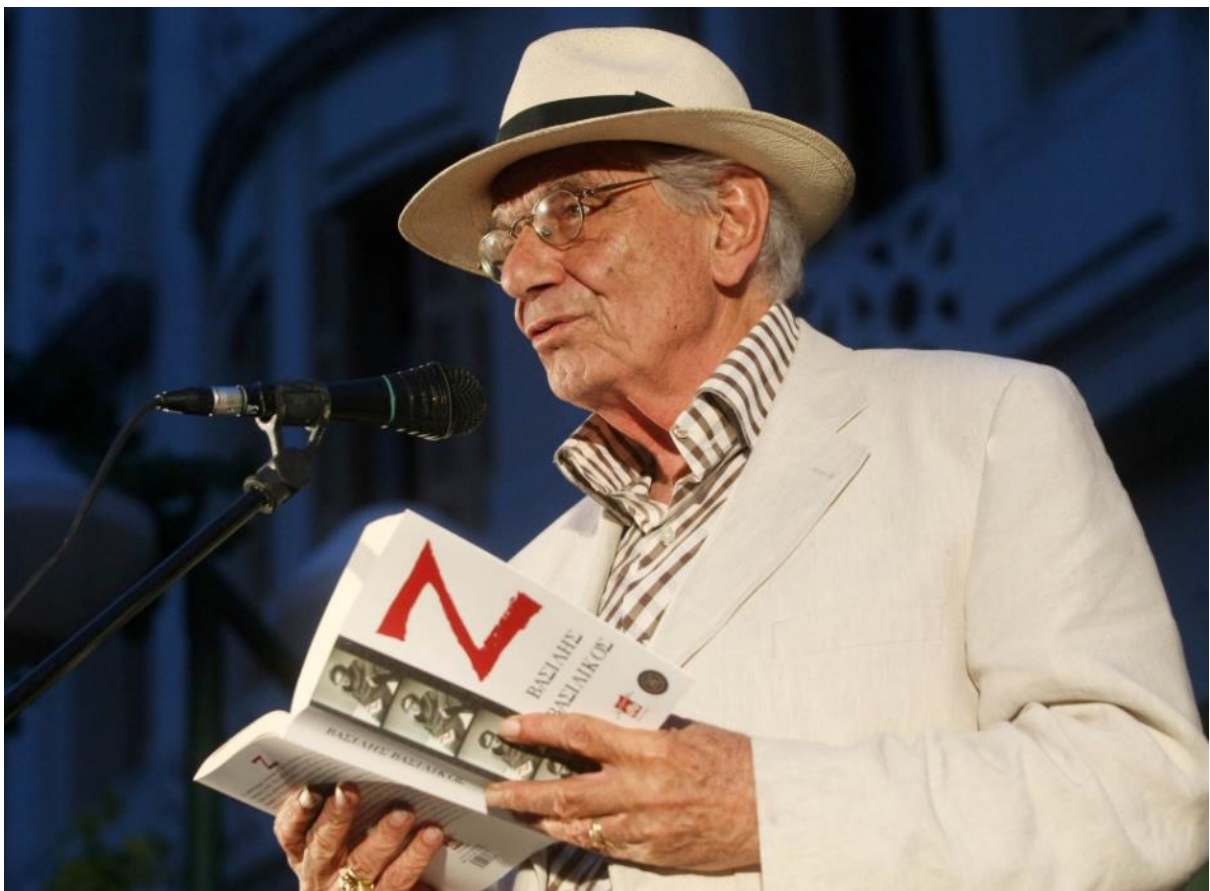

Vassilis Vassilikós: rellegint Z

Diguem-ho des del començament: Z és una novel·la important
—i no només per a la literatura grega

Anastassis Vistonitis
Traducció: Jaume Almirall

Arran de la mort, el propassat 30 de novembre de 2023, de l'escriptor Vassilis Vassilikós, el diari To Bήμα [La Tribuna] reproduïa aquell mateix dia un article d'Anastassis Vistonitis publicat a les seves pàgines vuit anys abans, en ocasió del cinquantenari de l'aparició de la cèlebre novel·la testimoni Z; n'oferim aquí la traducció. La versió original de l'article es trobarà accedint a l'enllaç següent: <https://www.tovima.gr/2023/11/30/books-ideas/ksanadiabazontas-to-z-toy-basili-basilikoy/>

Vassilis Vassilikós
Imatge: Iorgos Konstantinidis / Eurokinissi

El multipremiat Vassilis Vassilikós, que ens ha deixat a l'edat de vuitanta-nou anys, ens ha llegat obres d'un incalculable valor literari i històric.

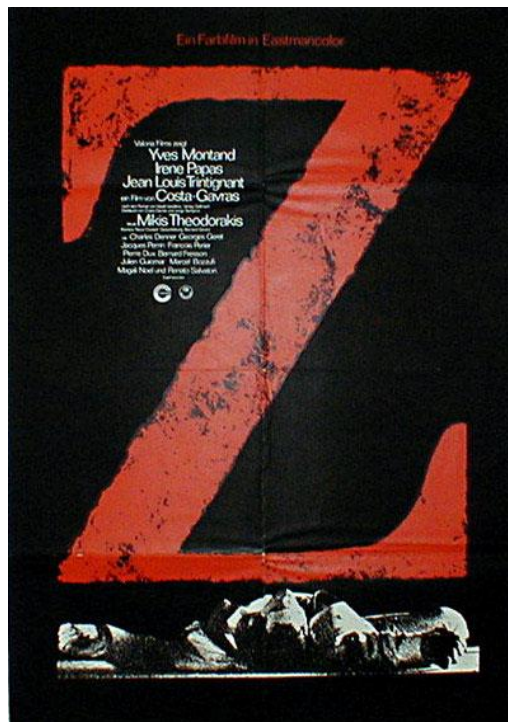
Z, de 1966, traslladada a la gran pantalla tres anys després pel cineasta Costa Gavras, va esdevenir el punt de referència d'un camí de setanta anys ple de paraules i de sentiments intensos.

El desembre de 2016, Anastassis Vistonitis va escriure a *To Vima* [La Tribuna] a propòsit dels cinquanta anys de la publicació de l'emblemàtica novel·la que narrava els fets de l'assassinat, a Tessalònica, de Grigoris Lambrakis.

Ve a continuació el text tal com va ser publicat.

Diguem-ho des del començament: *Z* és una novel·la important —i no només per a la literatura grega. Han passat cinquanta anys des de la seva primera edició, i continua essent un llibre modern, avantguardista i subversiu que sembla escrit avui dia.

Seria important encara que no hagués estat portat increïblement al cinema per Costa Gavras, encara que el seu tema no fos la versió novel·lada de l'assassinat de Grigoris Lambrakis, el 1963, que va fetillar la vida política del país. Perquè, en realitat, dins aquest llibre emergeix tota l'organització paraestatal de després de la guerra civil, en totes les seves facetes: des dels barris i cataus dels provocadors fins als despatxos dels oficials superiors de la gendarmeria.

Cartell de la pel·lícula *Z*, de Costa-Gavras (1969)

Som un país de la perifèria, però això no significa que els èxits que hagi obtingut la nostra literatura no puguin no sols comparar-se sinó també equiparar-se a les obres corresponents d'escriptors eminents dels anomenats grans països. Com ara *A sang freda* de Truman Capote i *Executioner's Song* i *The Armies of the Night* de Norman Mailer.

No cal dir, és clar, que la novel·la de Capote va inspirar Vassilikós. Tanmateix, hi ha tantes semblances entre ambdós llibres com diferències. D'altra banda, les analitza detalladament, en el seu annex revelador, G. Farinu-Malamatari.

Estructura intel·ligent, personatges inoblidables

El subtítol, Documental imaginari d'un crim, per a aquells que hagin vist la versió cinematogràfica però no hagin llegit el llibre, pot resultar enganyós. L'escriptura de Vassilikós no és «cinematogràfica» —malgrat l'acció «trepidant» fruit de l'intel·ligent aprofitament del muntatge a nivell narratiu, que dedueixo que devia ajudar Semprún en el guió i Gavras en l'escenari de la pel·lícula.

Té totes les virtuts d'una novel·la de primera categoria: ritme, atmosfera, descripcions que transporten directament el lector als llocs de l'acció, personatges inoblidables. I una immediatesa de la qual només un talent ingènit disposa.

Truman Capote va qualificar *A sang freda* de «novel·la de no ficció». És a dir, relat que es basa en successos reals, però configurat segons els models novel·lístics.

En aquest cas, Vassilikós, tal com ell mateix ho ha dit en el passat, es va basar primordialment en les actes de la investigació de l'assassinat de Grigoris Lambrakis que va posar a la seva disposició el seu amic Dimitris Despotidis. Segons Dimitris Ravtópulos, va treure partit del llibre del periodista de *L'aurora* Iannis Vúltepsis, *El cas Lambrakis*, que aquest va posar a disposició de l'escriptor abans de publicar-lo.¹

Vassilikós va treure partit d'ambdós, com també de molts altres, entre els quals els reportatges extraordinàriament reveladors de dos importants periodistes més que van cobrir els fets relatius a l'assassinat: Iorgos Romeos, de *La Tribuna*, i Iorgos Bertsos, del

¹ El diari *Η αυγή* [*L'aurora*], que es publica a Atenes, ha estat sempre vinculat a l'esquerra; inicialment era l'òrgan d'Esquerra Democràtica Unida (ΕΔΑ, en les sigles en grec), i actualment ho és de SYRIZA-Coalició Progressista. Des de la seva fundació, el 1952, havia estat una publicació diària (llevat dels set anys de la dictadura, durant els quals deixà de publicar-se); des del juny de 2024, però, apareix només els diumenges. Iannis Vúltepsis (1923-2010), periodista i escriptor, fou redactor de *L'aurora*; juntament amb els dos periodistes esmentats a continuació («el tricycle periodístic», com se'ls anomenà), destapà públicament les implicacions polítiques i criminals de l'assassinat de Lambrakis; durant la dictadura s'exilià a Roma; publicà les seves investigacions en el llibre *Υπόθεση Λαμπράκη* [*Cas Lambrakis*], en dos volums: Atenes: ed. MEDA, 1966. (Totes les notes són del traductor).

Llibertat, que constitueixen encara avui dia mostres representatives del periodisme d'investigació.²

No com a material eixut, tanmateix. D'altra banda, també hi introdueix algunes invencions seves, especialment pel que fa a l'interrogatori. Pel que fa als diàlegs, primordialment els dels oficials d'alta graduació de la policia amb els assassins de Lambrakis, semblen tan naturals que fan la impressió que ell mateix els va gravar amb el magnetòfon.

Els seus comentaris irònics van ser incorporats intel·ligentment al relat, que és en tercera persona. No obstant això, ell mateix no deixa d'intervenir en els fets que narra. Els noms sarcàstics que posa als personatges del poder (p. ex. Mastodontosaure i Braquiosaure) també són característics, així com el to amb què fa servir la *katharévussa*, la llengua «purificadora», burocràtica.

Del document a la ficció

El fet que l'escriptor presenti els seus personatges tal com són constitueix sens dubte una virtut per a un llibre d'aquesta mena, però tanmateix això no significa que Vassilikós no els jutgi. Per a la seva idiosincràsia, la immediatesa de l'escriptura requereix l'experiència immediata —com a conseqüència, també l'exigència que es registri allò que succeeix, així com també quan succeeix.

Treure partit en grau suprem en la novel·la d'aquest principi periodístic per excel·lència, és a dir de l'essència del reportatge, tot transformant-lo així de document en material de ficció, requereix sens dubte una gran destresa. Diria que també imaginació, sense la qual el novel·lista no pot integrar el material de la realitat i, sobretot, no pot incorporar-lo en el temps narratiu.

Recordo que el llibre es va publicar mentre tenia lloc el judici per l'assassinat de Lambrakis. «Lambrakis viu» era la consigna de l'època. És d'aquí que surt Z, la vida que en la consciència dels ciutadans supera la vilesa d'aquells que la sostenen. Això és evident en les parts «líriques», és a dir, en els capítols més subjectius del llibre, que van provocar perplexitat i protestes en alguns crítics de l'època.

Avui dia, però, semblen —i són— tan importants com les parts purament narratives. I il·luminen amb una llum interior el tarannà del Lambrakis assassinat (però també el d'altres) i en fan un personatge complet i representatiu, per més que la seva presència

² El diari *Llibertat*, d'inspiració política de centre, es publicà per primera vegada l'any 1944, clandestinament, en una Atenes encara ocupada pels alemanys, i ho feia com a òrgan del govern grec a l'exili; deixà de publicar-se el 1967, en ser prohibit pel govern de la Junta. Iorgos Romeos (1934-2023), periodista i escriptor, va ser director del diari *La Tribuna*, i de la Radio i Televisió de Grècia; es dedicà a la política i detingué, entre més càrrecs, els de parlamentari, ministre i eurodiputat, sempre dins el PASOK. Iorgos Bertsos (1936-2021) tingué una llarga carrera periodística; també ell es guanyà el respecte i l'admiració generals amb les seves investigacions sobre el cas Lambrakis.

física dins la narració sigui limitada. Conseqüentment el sentit no era tant qui era Lambrakis com què significava aleshores (i igualment també ara). Això últim és el que assenyala de manera tràgica el seu assassinat. «Senyal», com és sabut, també significa «tomba». Però aquí també pot significar «vida» (Z).³

El que aleshores va aconseguir aquest prosista dotat als seus trenta-dos anys ho han intentat i ho intenten molts joves prosistes (de vegades en excés) tant al nostre país com a fora.

Naturalment, el personatge central a la novel·la, així com també a la pel·lícula, és el Jutge Instructor, l'encarnació no només de la justícia, sinó també de la consciència social. Ell descobreix i il·lumina el Laberint on rau el monstre de mil cares del Mal. I naturalment es tracta, com tothom sap, de Khristos Sartzetakis, el qual va esdevenir un mite com a jutge instructor a la novel·la, a la pel·lícula de Costa Gavras i en els llibres que es van escriure sobre l'assassinat de Lambrakis.

Khristos Sartzetakis (1929-2022).

Imatge: Rob C. Croes

El sistema polític de l'època, o més cruament l'estat de després de la guerra civil, quan li assignà la tasca de la instrucció no podia imaginar que aquell jove dotat, aquell jutge obstinat i consagrat inflexiblement al seu deure, no dubtaria a remetre a la justícia la direcció de la policia de Tessalònica. Que aquells policies fossin declarats innocents és una altra història que al cap de més de mig segle sembla com a mínim lamentable.⁴

³ El terme σήμα (*sima*), senyal, marca, signe, prové de l'antic σῆμα, que també significava «senyal de sepultura», «tomba». D'altra banda, Z, el títol de l'obra, correspon a la inicial del mot grec ζει, «està viu».

⁴ Arran del cop d'estat de 1967, Sartzetakis va ser empresonat durant mesos pel règim autoritari, i torturat. Posteriorment, es presentà a les eleccions presidencials pel PASOK, que les guanyà; fou president de la República Grega de 1985 a 1990.

Novel·la de múltiples nivells

Z es va publicar per primera vegada pocs mesos abans del cop d'estat del 21 d'abril, i després de la caiguda de la dictadura va conèixer repetides reedicions a Grècia. L'han llegit i estimat milers de lectors, i ha estat traduït a vint-i-dues llengües, inclòs el swahili.

Una novel·la de múltiples nivells, com aquesta, admet moltes lectures, per més que se centra en un moment breu, encara que també crític, és clar, de la nostra història recent. És un llibre de tesi, però dubtaria a qualificar-lo de militant, si més no segons el sentit que atorguem al terme.

La instrucció representa un gran paper en l'estructura narrativa, però és igualment important el paper de la inspecció ocular, per mitjà de la qual Vassilikós penetra en la ment i en el tarannà dels seus personatges.

No conec cap altre dels nostres escriptors que hagi penetrat en l'ambient social, la psicologia i la personalitat del lumpen paraestatal, com l'autor de Z. La seva incorporació a l'excel·lent nova col·lecció Aldina de les edicions Gutenberg confirma el punt de vista dels editors que es tracta d'un «llibre-símbol», d'una «novel·la-fita en la literatura grega». Ara falta que el descobreixi també la nova generació dels lectors.